

Nyerges Gábor Ádám: Berendezkedés

A szerző negyedik verseskötete a 2015-ben megjelent *Az elfelejtett ünnep* című kötet poétikáját folytatja, miközben benne a *Sziránó* című 2013-as kisregény prózai kalandjának mondatretorikája is visszaköszön.

A kötet anyagát adó harmincnyolc ciklusokba el nem rendezett költemény nem kevés, különösen úgy nem, ha figyelembe vesszük a prózaszerűséget: a gyakran egy vagy két tömbbe tördelt, „faltól falig” írt sorokból álló poemák miatt jelentős szövegmenyiségről beszélhetünk. Nemcsak külső formaiságukban prózaszerűek ezek a költemények, az elbeszélői modalitás uralkodik a kötet háromnegyed részében, de a szövegek sosem válnak igazán elbeszélőivé. Ez az egyébként is aránytartó poétika kifejezetten azon a műnemi határon szereti meghagyni a versek jelentős részét, amely a prózai költemények sajátossága, s a műnemi vagy műfaji osztályozáson belül az epikus és az előbeszéd-szerű-dialogikus kategóriákba sorolhatók leginkább Nyerges versei. Nevesített versciklusok helyett rendre a prózai hosszúverseket megtörő rövid soros, sokkal szűkszavúbb versek adnak hullámzó ritmust a kötetnek. A legszembeszökőbb „ritmustörésnek” az *Abban a házban* című költeményt tekinthetjük, amely a kötetvégi hajrá előtt a maga emléktöredékekből épülő, kissé a szürrealista poétikára hajazó versnyelvvel és a szövegirodalomra visszatekintő költői megoldásokkal élő szerkezetével nagyon elüt a többi műtől, s inkább zavarónak hat, mintsem kielégítőnek; főleg az utolsó öt versnek az egész kötet problematikáját összegző egységességét és minőségét számba véve.

Az elbeszélősszerűség effektusát a többször E/3-ban megszólaló, novellába illő, olykor szituációt ábrázoló mondatoknak és a gyakran a versek szövegéből kiemelt mozzanatos címeknek is köszönhetjük. Például a *Gondolhatta volna* című költemény első mondatáról nem mondanánk meg, hogy egy versből származik: „Vágyainak azokra emlékeztető vonása bizonyosan nem / könnyedségükből vagy tisztaságukból fakad, gondolta, / míg bénító súlyú és mennyiségű teendői boltozata alól, / lopva kilesett az égre”. Az „azokra” névmásról azt gondolnánk elsőre, hogy valami korábban szóba hozottra mutat vissza, azonban a következő mondatban kiderül, hogy katarforaként működik: „Felhők, azokra gondolt, hogy épp olyanok [...]”. Mint látható, az elbeszélő próza csak szimulálódik, a nyelvi forma valójában a versre mutat. A *Közepesen hívős* kezdete a tüpontos leírásokkal dolgozó prózapoeitáká idézi fel: „A szemben lévő lakás ablakában / a több irányból torzult, homorú / tükörkép egy nyitva hagyott ajtóból / valamennyire belátható, folyosóra / nyíló konyhát mutat, benne egy nőt / a képnek háttal, ahogy épp átmegy / a másik szobába”. De ahogy korábban már jeleztem, az ilyesfajta nyelvi modalitás használata sosem válik dominánssá. A beszéltől láthatóan a klasszikus sorskérdések, az élet döntéshelyzetei izgatják. A karaktereket csak jelzesszerűen vázolja fel a szerző, inkább a találó metaforákban vagy gyakrabban hasonlatokban mutatja meg az állapotokat, ahogy az imént idézett versben is: „Még fiatal vagy, szép, egészséges. / Tudod, újrakezdehetéd, krákgója / a folyosón egy reszelős hang [...] Rémálmaid türelmesek. Kikopott / belőlük a pályakezdő szadisták reszkető izgatótsága, megvárnak. / Éber távollétedben, mint amerikai / filmek meglepetésbulit szervező / fiataljai, kedélyesen tervezgetik / az apró részleteket”.

A hosszú mondatokból épített és egy adott témát kibontó versek között – mint amilyen a *Ki tudja, milyen arányban* című, amely Nemes Nagy Ágnes *A pályaudvar átalakítása*-ra emlékeztet a köztéri felújítás témájával, vagy az *Ez egy kávéház* című, amely egyszerre idézi fel József Attila *Egy ifjú pár*ra és Kemény István *Dél* című versét – üdítőnek hatnak a hagyományos értelemben líraibb költemények. A *Van valami nehézség* a nyelvjáratokon keresztül kérdez rá az Én és a Te viszonyának létállapotára, finoman felveti annak a lehetőségét, hogy csupán a szubjektum belső része a másik: „Van valami nehézség, / külön, bennem, / és emiatt benned

is, igen, / különben nem [...]”. Az *Az a nap* című dal pedig a könnyedségével oldja az egyébként igencsak negatív értéktartományokban mozgó költészetet: „Ma van végre az a nap, / amikor elszakad a szatyor füle, / amikor írók befesznek régóta írt / könyveket, akár fejben, hazafele [...]”. A negativitást a sikertelenség, a tehetetlenség, a veszteség- és vereségérzet nagy témája adja, ami az egyik, ha nem a legmeghatározóbb jegye ennek a poétikának, valamint a különálló és szerteágazó témák, versalkotó ötletek közös pontját képezi. A kötet vége felé már kicsit túlzó az önmarcangoló gesztus, amely újra és újra felbukkan a versekben, különösen akkor, ha nem oldja az a halvány ironia és derű, amely ugyanúgy szerves része a kötetnek, mint a rezignáció. A *Körülnézve sejtetted* minden sorából áradó keserűség kissé már hiteltelenné tűnt. Mintha egy idős költő számvetését hallanánk: „Szokni kell még a hát görbülését, / rogyasztani a térdet, / s hogy egy idő után az elnézést / hiába kérted. [...] Minden hibád apró és / súlyos, mint egy odakozmált ebéd. / Sikálni már kár, / csak nézd kilátásaid zárt egét.”

Az líra összerűg azzal a hétköznapi élménnyel, a mindennapok kisszerűségére való folytonos reflektálással, amely szintén kiemelkedő tendenciája ennek a költészetnek. A huszadik század második felének köznyelvi stilizációval élő költészeti hagyományából nő ki Nyerges verselése. Említhetjük itt Kukorely Endre, Petri György, Orbán Ottó vagy Kemény István verselését is, mint irodalmi mintákat. A költő lírájával kapcsolatban alapvető irodalmi regiszternek érzékelem ezt a hagyományt.

Kritikám elején „aránytartónak” neveztem ezt a költészetet: semelyik beszédmód sem uralja igazán a kötet egészét. Az E/1-ben megszólaló versek önreflexióis alakzatai visszafogottak, kivételként a *Túloldal* totálisan öntükröző retorikája adódik: „*Bizonyos tekintetben átértünk a túloldalra, / mondom eleve kurzívan, mert már az első / kimondáskor magamtól idézek, van ez így, [...]*”. Az élőbeszéd „hibáinak” stíluslemei gyakran előfordulnak, de ezt a fajta alustilizálást ellensúlyozzák az olyan versek, amelyek a társalgási nyelvhasználat oldottsága ellenére eléggé kimódoltak szerkezetileg: „Egészen másképp volt már akkoriban magányos / ömellelte egészen más egyedülletét érzett / egészen másképp volt már akkoriban magányos [...]” (*Ezt napközben kezdte érezni*). Az újabb és újabb részleteket közlő, hosszú körmondatokból álló szövegszerkesztés csupán néhány esetben válik szélsőséggé. A már idézett *Gondolhatta volna* tartalmazza a leginkább sodró lendületű mondatokat: „Az egykedvűség, a távolság, talán azért a / felhők, a hidegség, a fagyottság, vagy talán azért, egy szó / mint száz, mert nincs bennük semmi emberi, ami őt illeti [...]” – a mondat ez után még egy egész oldal erejéig, a vers végéig tart.

A mértéktartás és egyben a változatosságra való odafigyelés tematikailag is megmutatkozik. Az intimebb hangulatú költemények egyenes arányban váltakoznak a tárgyileirő és közéleti vagy történelmi reflexiókkal dolgozó versekkel. Az a megállapítás, amit Orbán Ottó költészetével kapcsolatban hangoztat a recepció, nevezetesen, hogy abban a közügyek és a magánügyek egymásba fonódnak (s egyben elválaszthatatlanok), az Orbán poétikáját irodalomtörténészként behatóan ismerő Nyerges lírájára is alkalmazható. A szerelmi téma is megjelenik, és arra is van példa, hogy nem a versben megszólaló szubjektum önmegjelenítése élvez prioritást, mégis a verstérnek – mivelhogy egy kávéházi közegről van szó – szerves része a lírai én (*Ez egy kávéház*). A különböző költői szerepek és retorikai pozíciók nagyon komplex módon variálódnak a kötetben, ami miatt úgy vélhetjük, hogy egy nagyon szétartó poétikával van dolgunk, de a sorshelyzetekre való szüntelen reflektálás közös motívumai miatt mégiscsak kirajzolódik egy összefüggő, komplex élményvilág.

Az utolsó hat szöveg egy „miniciklust” képez. A *Következő percekben érkezők* című költeménytől az utolsó, kötetnévadóig a könyv az eddigiekhez képest még jobban nyit a már emlegetett közéleti, aktuális magyarországi és egyben történelmi dimenziók felé. Ezt csupán kevés referencia felhasználásával valósítja meg, tehát itt is visszafogott köl-

tői megoldásokkal van dolgunk. Egy Deák téri óriásgyík, amely a kötetborító miatt hatványozottan emblemikus szerepbe kerül, mindannyiunk ingerküszöb-emelkedésének emblémájává válik: „de a következő percekben érkezők már csak elmennének / mellette, ja, láttad már a sárkányt, ott van, mondanák [...]”. A szerző poétikájának legsajátosabb nyelvi rétegét azok a jövő idődimenzióját összetett módon játékba hozók adják, amelyek az *Egy együttérző hangsúly eltökélt szándékával* és a *Meg nem érkezők* címmel jelölt versekben kapnak kiemelt szerepet. Itt válik világossá, hogy a versek beszélőjét a jövő érdekli a leginkább, s a másik két idősíks is e felől értelmezhető. Egészen kiválóan gondolom az utóbb megjelölt szöveget (s nem mellesleg az egész „miniciklust” is), amely az alternatív sorsvonalak és az átutazó ember toposzai köré épül: „Ez a tavalyi jövő fakul majd épp ekkortájt képzeletté a végül / mégis elengedett meg nem érkezőkben, belül, valami kegyetlen halványulása, tavalyból font, kacskaa ábránddá [...]”. A minden humora ellenére is „asztalbeszakítósrá” tervezett *Berendezkedés* a nagy kérdésekkel viaskodik. Mi marad a Másik arcából, a féltve őrzött tárgyakkól, emlékezik-e majd a jövő – kérdezi a költő; hogy aztán minden átadja magát a kisszerűség mennybemenetelének.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy *Az elfelejtett ünnepben* megkezdett számvetés folytatódik, mondhatni berendezkedünk erre a számvetésre, s egyúttal az eddigi legkimunkáltabb és legérettebb lírai anyagot kapjuk a szerző tollából.

(PRAE.HU Kft., 2018)
Semság Tibor

Márai Sándor: A teljes napló 1982–1989

„Megalkuvás a lényegesben? Soha. Közöny? Igen.”

Márai Sándor e mottóval választott, művészi hitvallását és egyben életfelfogását tükröző mondatokat 1981 decemberének utolsó napjaiban vetette papírra. Ahhoz, hogy teljességükben táruljanak fel az író életének utolsó hét évéből származó, San Diegoban lejegyzett kéziratok, szükségesnek éreztem elolvasni az előző években írtakat is, hiszen nem egy tartalmilag különálló írásról van most szó, hanem az előző kötetek közvetlen folytatásáról, egy életút dokumentálásáról. Jelen esetben annak lezárásáról, hiszen *A teljes napló* sorozat 2006-ban megjelent első kötete után 2018 májusában végéhez ért az író kéziratának tizennyolc kötetet kitevő kiadása.

Márai meg nem alkuvásáról már sokan hasonlóképpen írtak. A közöny viszont eddig kevésbé került az érdeklődés homlokterébe. Ez a közöny a mindennapjait élő emberé, nem pedig a történetírőé. De el lehet-e választani a kettőt? És sikerült-e közönyösnek maradnia a gyakorlati életben? Ha ez a közöny az íróé lenne, nem létezne a napló, vagy legalábbis ilyen formában és tartalommal biztosan nem. Az író nem egy alkalommal így imádkozik: „add meg nekem mindennapi közönyöm, az erőt a közönyhöz.” (72, 196). Ez a fegyelmezett közönyre (168) való törekvés segíti át a mindennapokon a napihírek tudatosítása során. E módszer fontos eleme volt az irónia is, ahogy az például az alább idézett hír kommentárjában érezhető: „a Szovjetben 20 millió ember pusztult el a második világháborúban, egy esetleges nukleáris konfliktusban sem lesz több az áldozatok száma. Ez optimizmus, és vigasztaló” (76). Az emberi természet változatlanágához viszonyuló ténymegállapító közönyért fohászodik Márai. Erőre van szüksége ahhoz, hogy a tárgyilagosság mellett iróniával fűszerezett kritikát fogalmazzon meg a *műanyagok koráról* (126), hogy leje-

gyezze a század utolsó éveinek történéseit úgy, ahogy az benne, az íróban megtörtént. A XX. századi emberi természet története nemcsak Máraié, hanem azé az emberi tömegé, amelynek természete nem változott sok ezer évnyi fájdalmas tapasztalatszerzés után sem. Az emberi kegyetlenséggel kapcsolatos bírálatokban a nyolcvanas évek naplójegyzetei is bővelkednek: az ember agressziós állat (87), tud felejtani, ez a végzete, így újra és újra elköveti ugyanazokat a szörnyű tetteket (54). „Az emberi rossz szándék inkább megnyugtató, mint félelmes: jó tudni a megbízható igazat, hogy az ember mindig minden gonoszra képes. Nincs meglepetés!” (222) „A kegyetlenség az a katalizációs küszöb, ahol az emberiség összhangban tevékeny.” (249) „Ami állandó, az emberi aljasság, kapzsiság, hiúság, alatomoság, kegyetlenség.” (288) „Mindeniütt gyilkosság és rablás. Városokat cserélnék, kirabolnak, akasztanak, minden megy tovább. Mint a XX. században. És ha lesz még történelem, mint mindig, változatlanul.” (327) Ahogy azt az előző évtizedek jegyzeteinek ismeretében megszokhattuk, a friss hírekhez fűzött, legtöbb esetben irodalmi nézőpontú hozzászólásaiban folytatja a „konzumcivilizáció” kritikáját (19) a magas árat követelő izolált szabadság magányában (172). Rendszeres hírfogyasztóként tisztán látta a világpolitika eseményeit és azok hátterét (például megjósolta Kína erősödését [21]).

Márai közönyre való törekvése az őt körülvevő szellemi igénytelenségre irányult, nem pedig embertársaira egyéniül. Az ember mint lehetőség érdekelt. Az ötvenes évektől a naplóban szinte minden évben megjegyezte, hogy a halálesetek csak statisztikai adatok, nem élhetők meg személyes eseményként. Az áldozatoknak csak számai vannak, de nevei már nem, ahogy ez egy 1986-os bejegyzésben is szerepel a csernobili atomkatasztrófa kapcsán (343). A bírálat a társadalom működésére irányult, amelynek áldozatai az egyének, akik egy tömeggé állnak össze. Egy ilyen ideológiailag irányított embercsoporttal az író nem volt képes kapcsolatot kialakítani, sem személyesen, sem pedig az irodalom útján. Borges olvasása közben talál rá egy addig nem kimondott, de például az *Erősítő* című regényben is észrevehető tendenciára az autoriter rendszerek működésével kapcsolatban: a diktatúra elbutít (142–143). „Összefoglalóan csak annyit, hogy az emberek nem is olyan veszedelmesek, mikor »rosszak«, mint inkább mikor buták. És nagyon sok a buta ember. Ezek veszedelmesek.” (332) E kötet esetében nem meglepő az író részéről az élet és egyben a század summázása. Fő konklúziójának tartom ezt a kijelentését, amely ok volt az emigrációra (153), és a nyolcvanas években megszorodó, a „kommunisták” részéről egyre gyakoribb hazacsábítási kísérletek visszautasítására is (208, 282). E kérések visszautasítása mögött mély bizalmatlansága húzódtott meg, amelyet a gyöngédség iránt érzett hiánya sem oldott fel (380), mert – ahogy írta ’83 telén – „[a]hol parancsuralom van, ott a sajtó parancsra hazudik. Ahol szabad a sajtó, ott szabadon hazudik” (106).

A közelgő vég tudatában *halálraítéltként járkált* (56) a Balboa Parkban, ahol kereste a témát utolsó könyvéhez (142–143, 147, 281), miközben az írói módszer kérdése (103) és a század áttekintése rendszeresen visszatért a napi séták során: a létezés természetes állapota a háború volt, amelyet hosszabb-rövidebb időre megszakított a béke – írta 1982 nyarán (52). Sokat töprengett a történelemről, amihez aktuális olvasmányának, Gibbon fő művének hatása is hozzájárult. 1983 őszén a következő sorokat vetette papírra: „Az a sötét cselekmény, amit történelemnek neveznek, mindig, minden korban véres és kegyetlen és embertelen volt. Most is az, de közben a munkanélküliek, betegek és öregek milliárdos tömegei emberségesebb feltételek mellett szenvednek, mint valaha is.” (171) A gondolatot 1984 első bejegyzésében, Orwell könyvével kapcsolatos elmélkedés közben folytatja hasonló módon (189). A monoton fegyveres elmébaj (144) közepette az életről és egyben a századról így írt: „az egész érdekes volt, igen, egészében érthetetlen” (36). „Mégis volt az egészben valami gyönyörű. A fürtelem, a gyalázat mögött állandóan szólt az is” (39). „Az »egész« mégis, *per saldo*, gyönyörű volt.” (369)

Tapasztalható némi elmozdulás a Magyarországon élő, a kommunista terrorral alkut kötött írók megítélésében, akikre ekkor az író már megértéssel és elismeréssel gondolt, mert világossá vált számára, hogy nem tehetek mást (117). Viszont a kommunista írókról és a visszasaomfordáló emigránsokról nem változott a kemény és határozott véleménye (129); ők nem tartoztak számára azok közé, akiknek *minden korban csodálatos erőfeszítése volt a magyar irodalom* (219). Irodalomtörténeti szempontból is jelentősek a már évtizedekkel korábban hasonlóan megfogalmazott, oldalnyi elmarasztaló, később áthúzott gondolatai *Illyés Gyula sírjára* (kiemelés tőlem: F. J. P.) (226, 227, 229). Megszívlelendő és elgondolkodtató az író bírálata a nyolcvanas évek beli magyar közélet nyelvi és tartalmi megjelenéséről: „az undorodás, a megvetés, az ön- és közutálat hangján írnak. (...) [M]ind gyűlölettel és megvetéssel beszélnek egymásról ezekben az írásokban” (86). Ezt a társadalmi közeget „nem lehet kibírni” – írta öccse, aki nem politizált, de látta, hogy az emberek alkoholba menekülnek a kilátástalanság elől (99–100). Öccse levelei mellett Márai már 1984-ben élesen látta a magyarországi gazdasági helyzetet, az államadósság veszélyeit, továbbá az ennek jeleit elfedni akaró kommunista cenzúra lazulását és a megtúrt szamizdat kiadások gyakoribbá válását (191–192).

A *teljes napló* sorozatának utolsó darabja különleges abból a szempontból is, hogy az idős író – aki nem adta könnyen a dicsérő szavakat – a nyolcvanas évek első felében többször megbecsüléssel említette a nem sokkal előbb elhunyt Fáy Ferenc irodalmi munkásságát. Bízom benne, hogy ez elősegíti majd a költő életművének ismételt kiadását. Pilinszky is kapott pár szót, mint „katolikus költő”, amire Márai ironikusan csak annyit reagált, hogy nem tudja, mit is jelent az (141).

A kötet által felélt időszakban Márainak több könyve is megjelent. 1982-ben a hangjátékok gyűjteményes kiadása látott napvilágot, majd 1983-ban a *Harminc ezüstpénz* című regény (96), amit saját bevallása szerint azért kezdett írni negyven évvel korábban, hogy vitatkozzanak vele (114), hiszen a könyv vitapartner volt valaha emberek között (283). Elkészítette az életében utolsó „nyilvánosságnak szánt” naplókötetet (222), miközben légzési gyakorlatként (60) tovább írta bejegyzéseit haláláig. Utóbbiakkal kapcsolatban az író remélte, hogy kortörténeti érdekességgel szolgálhatnak majd (256), hiszen öncenzúra nélkül írhatta őket (348). Végül igazi vágya is teljesült: 1988-ban gyönyörű kétkötetes díszkiadásban megjelent *A Garrenek műve* regényciklusa.

A nyolcvanas évek naplókötete sem mentes az író ideológiai és erkölcsi állásfoglalásától: a kommunizmus mint nem ember-szabású rendszer (106, 109) állandó bírálata mellett szó esik az igazi hazafiságról, ami egyben szolidáris mindennel, ami más és idegen (26), az európaiságról, ami egység a sokféleségben (132), a humanizmusról mint valóságérzékelésről (133), és az ezek alapján szolgáló irtalomról (155, 328), továbbá arról, hogy az életben a legfontosabb szándék: többnek lenni, mint akik vagyunk (175), mert „soha nem a többség számít, hanem mindig, minden időben csak az a nagyon kevés, aki más” (275). Márai saját bevallása szerint konzervatív liberális elveket vallott, és elutasította a politika és a vallás, leginkább a kereszténység (a kommunizmust is vallásként kezelte) ötvözésének címén létrejött pártok létjogosultságát, mivel szerinte politikai pártnak nincs, nem is lehet felekezete – írta 1971-ben –, ehhez még hozzátesszi 1984-ben, hogy „a kommunizmus tragédia, de az igazi ellenfél mindig a »nemzeti« jelmezbe öltöztetett képmutató, kapzsi jobboldali” (217–218). Esménye a humanista demokrácia volt, amely megvédi az egyén természeti és szellemi szabadságjogait. *A teljes napló* utolsó kötetében egy példamértékű, szuverén élet tarójelenetét tárul elénk, azé az íróé, „aki nem akar többet mutatni, mint aki. És nem tud kevesebb lenni, mint aki” (39). Azon ritka emberek egyike, „aki csak azt hiszi, és azt tagadja, amihez kedve vagy meggyőződése van” (66).

1985-től ritkulnak az irodalmi és társadalmi témájú bejegyzések, viszont egyre gyakoribbak az élet elmúlásáról szóló beszámolók. Az év végén napi jelentést olvashatunk Lola állapotáról és az író lelki vívódásáról haldokló felesége mellett (297–298). E hónapok leírása két hősről szól, akik végigélték a XX. századot, annak minden kegyetlenségével

és szépségével. Feltárul előttünk az író egy eddig háttérben maradt oldala, amiből tisztán kirajzolódik, hogy milyen közeli kapcsolatban élt Lolával, milyen mértékű szimbiózis volt közöttük országokon és 62 éven át. Szívszorító az író többszöri vallomása haldokló kedvesének szépségéről, valamint megrendítő a naplók oldalain soha addig nem tapasztalt kétségbeesett belső kiáltása: „Nagyon szerencsétlen vagyok.” (298) E bejegyzést igazán csak akkor érezhetjük át, ha átgondoljuk az előző negyven év naplóinak szinte panaszmentes, erős személyiséget tükröző bejegyzéseit, de leginkább a Budapest ostromának idején írtakat. „A fájdalomnak, kínlásnak ez a pokla, amit nem tudtam elképzelni.” – írta 1985 utolsó mondataként december 31-én éjjel (313). Lola halála az író legnagyobb személyes tragédiája volt (303), mert egyik voltak (287, 306), olyannyira, hogy miután hamvait elszórták a Csendes-óceánban, Lola lelkét egy éven át érezte maga mellett (355–357, 365). A kötelék ezt követően is megmaradt, mert az író felesége hajlóládában gyűjtött naplót olvasta, amelyek közül legtöbbször a salernói éveket említette, mint életük legszebb időszakát (358). Márai akart írni egy könyvet *Hajóláda/Hajónapló* címmel, ami végül csupán terv maradt számára. A hagyatékban lévő, ceruzával írt lapok bizonyosan izgalmas adalékként szolgálnak majd az író naplóinak háttéréhez; kordokumentumok, de nem szolgálhatnak az írói életmű elemzéséhez, ahogy ezt maga az író is említi 1982-ben: „csak a mű számít”, bármit is tesznek az irodalmi halottképek és sirtolvajok, akik felásnak mindent, átvilágítanak minden mellortát, a hagyaték hulladékat (14), hogy bevételhez jussanak.

Márai utolsó magányos éve a lassú haldoklás időszaka, „majdnem növényi élet” (355). Fél szemére megvakult, így keveset olvasott, azt is csak a legfontosabb könyvekből. Eközben viszont lövésztanfolyamra járt, hogy ha *itt az ideje*, biztos kézzel tudja használni fegyverét.

Az utolsó kötet hatvanoldalmi jegyzettel látott napvilágot, ami egyrészt mutatja Márai tájékozottságát, másrészt a szerkesztők alaposságát, akik az elmúlt tizenkét év alatt néha hullámzó színvonalon, de egyre részletesebb és színvonalasabb jegyzetapparátust állítottak össze. E kötet kapcsán is maradhat hiányérzete az olvasónak, igaz, nem olyan mértékben, mint például az ötvenes évek naplói esetében volt tapasztalható. Ez a kötet sem adja meg a teljesség érzését, még ha köztudott is, hogy nincs tökéletes kiadás.

Néhány helyen hiányos a jegyzet, vagy az adat hiányára utaló megjegyzés maradt le. A 68. oldalon hiányzik a budapesti folyóirat megnevezése, a 151. oldalon nincs adat arról, hogy melyik hetilapban jelent meg a *Harminc ezüstpénz*ről beszámoló. A 345. oldalon hiányzik a forrásmegjelölés az író azon idézőjeles mondatára, hogy készülődik az utazásra, ahonnan „még nem tért meg utazó”, ami a *Hamlet* harmadik felvonásának egy igazán ismert részletére való utalás. A 200. oldalon egy Vajda János-vers szintén nincs megnevezve, pedig a szerkesztők számos más esetben feltételezik Márai gondolatait, úgy ebben az esetben is írhatták volna, hogy *A honáruókhöz* című versre gondolhatott Márai, vagy a *Hét évszázad magyar versei* című kötet sorozatban – amit rendszeresen olvasott – szereplő *Megnyugvás* című költeményre, igaz, egyik sem az 1860-as évekből való, ahogy azt az író tudni vélte. A 23. oldalon feleslegesnek érzem az író sorainak önkényes korrigálását, mint ahogy a 27. és 57. oldalakon a betoldott szavakat is. Utóbbiak helyett a lábjegyzet lenne alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet Márai tévesztésére, és esetleg javaslatot tegyen a hiányzó szóra. A 81. oldalon központozási hibával is találkozunk, ami a kiadássorozat történetében szinte egyedülálló, és a szerkesztők sietségét látom mindebben.

A teljes napló sorozata idén igazán teljessé vált, így – ahogy Mészáros Tibor írta a kötet végi *Utószóban* –, elkezdődhet a teljes és az író által válogatott, illetve a naplóból kimaradt szövegek gyűjteményes kiadásának összehasonlító elemzése. Véleményem szerint a jövőbeli munkát a már megkezdődött vizsgálatokon felül a kritikai kiadások jelenthetnék, amihez a digitális bölcsészet lehetőségei minden alapot megadnak, sőt a digitális változat sokszorosán megkönnyítené az anyagban való keresést, ami jelenleg meglehetősen időigényes munka.

Írásomat Márai 1984 tavaszán lejegyzett soraival zárom, ami a Műhely folyóirat szempontjából is jelentős. Márai Rónay László tanulmányára reflektált, amit a Műhely 1983. évi negyedik számában olvasott: „a polgári életérzés, életforma ma is, mint a középkor óta minden időben, az a katalizátor,

amely a tömegek világában is lendületet ad a haladásnak, fejlődésnek” (206).

(Helikon Kiadó, 2018)
Fodor József Péter

